

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2023
Yıl 13, Sayı 2, ss.05-25.

Journal of Individual & Society
December 2023
Year 13, Issue 2, pp.05-25.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1376310>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 15.10. 2023
Kabul Tarihi: 20.12.2023

Article Type: Research article
Submitted: 15.10. 2023
Accepted: 20.12.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Bayezit, G. (2023). Aydınlanmanın Toplumsal Düşünceye Etkisi: Cemaat ve Cemiyet Ekseninde Sosyolojik Bir Tartışma. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), ss.05-25.
DOI: 10.20493/birtop.1376310

AYDINLANMANIN TOPLUMSAL DÜŞÜNCEYE ETKİSİ: CEMAAT VE CEMİYET EKSENİNDE SOSYOLOJİK BİR TARTIŞMA

THE IMPACT OF ENLIGHTENMENT ON SOCIAL THOUGHT: A SOCIOLOGICAL DISCUSSION ON COMMUNITY AND SOCIETY

Galip BAYEZİT

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye / Independent Researcher, Turkey.

galipbayezit65@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7930-0767

Öz

İnsanlık tarihinde cemaat hayatından cemiyete dönüş sürecinin belki de en hızlı yaşandığı dönem aydınlanmadır. Aydınlanma hareketi bilhassa batıda devrim niteliğinde gerçekleşmiş, fakat dünyanın her yerinde aynı oranda etkili olmamıştır. Zira batı Orta Çağ karanlığını yaşarken doğu bilim ve tekniğin zirvesindedir. Batıda aydınlanma ile başlayan hareket modernite ile kuvvet kazanarak devam etmiş, yaşanan dönüşümün etkileri günümüze kadar gelmiştir. Dolayısıyla batı için aydınlanma fikri, muhtemelen Antik Yunan'dan bugüne kadar ortaya çıkan en önemli düşünce hareketidir. Batı açısından

aydınlanmanın olumlu sonuçlarına rağmen geleneği yıkmak, kadim kurumları işlevsiz kılmak gibi birtakım olumsuz neticeleri de görülmüştür. Son tahlilde aydınlanma hareketinin suikast girişimi teşebbüste kalmış, geleneksel kurumların bir kısmı günümüze kadar gelmiş, cemaat tipi sosyal yapılar varlığını sürdürmüştür. Fakat geleneksel yapılar da yaşanan değişimden nasibini almış, büyük oranda dönüşüm geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Cemaat, Cemiyet, Rasyonelleşme, Modernleşme.

Abstract

Perhaps the period in the history of humanity which the transition from community life to society occurred most rapidly is the Enlightenment. The Enlightenment movement, especially in the West, revolutionized but it did not have the same level of influence everywhere in the world. This is because, while the West was experiencing the darkness of the Middle Ages, the East was at the peak of science and technology. In the West, the movement that began with the Enlightenment gained strength with modernity and its effects have continued to the present day. Therefore, the concept of the Enlightenment is probably the most significant intellectual movement that has emerged from ancient Greece to the present day for the West. Despite the positive outcomes of the Enlightenment from a Western perspective, there have also been some negative consequences, such as breaking with tradition and rendering ancient institutions ineffective. Ultimately, the Enlightenment movement fell short of attempting assassination, some traditional institutions have survived to this day, and community-type social structures have continued to exist. However, traditional structures have also undergone changes and have undergone significant transformation.

Keywords: Enlightenment, Community, Society, Rationalization, Modernization.

GİRİŞ

Sosyolojinin bilim vasfını kazanmasında ampirik çalışmaların önemi yadsınamaz. Sosyolojinin ilk dönemlerinde çalışmaların büyük bir kısmı teorik kuramlara dayanıyordu. Türkiye’de de buna benzer bir durum söz konusuydu ancak Türkiye’de ve dünyada son zamanlarda uygulamalı/ ampirik çalışmalar hız kazanmıştır. Günümüzde yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ampirik araştırmalardan oluşmakta, bu çalışmalar ön plana çıkarılmakta, teorik çalışmalar önemini yitirmektedir. Dolayısıyla bu alanda ciddi bir boşluk oluşmaktadır. Bu nedenle cemaat-cemiyet hakkında teorik bir çalışmanın alana katkı sunacağını ümit ediyoruz.

Aydınlanma, aklın, deneyimin ön plana çıktığı, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakıldığı, seküler, liberal ve demokratik toplumların ideallerinin aşamalı bir biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Marshall, 1999, ss. 48-49). Aydınlanma, batı toplumlarının düşünsel ve kültürel gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu hareket, bireyin özgürlüğüne, rasyonalizme ve bilimsel sorgulamaya olan vurgusuyla bilinmektedir. Bu araştırma, aydınlanma hareketinin toplumsal yapıları, bilhassa cemaat tipi sosyal yapılar üzerindeki etkisini teorik bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır.

Aydınlanma hareketi, kurulu düzeni yıkmak, nevi şahsına münhasır yeni bir düzen inşa etmek gayesiyle yola çıkmıştı. Tabiri caizse bütün toplumlarda devrim gerçekleştirmek amacındaydı. Peki aydınlanma bunu ne derece gerçekleştirdi? Bu çalışmada “aydınlanmanın cemaatten beklentisi ne idi?”, “aydınlanmanın asıl maksadı neydi?”, “aydınlanma cemaate neden suikast girişiminde bulundu?”, “cemaat aydınlanmaya ne kadar direnebildi?” sorularına teorik çerçevede cevap aranmıştır.

Çalışma, literatür taramasına dayalı kuramsal bir araştırma niteliğindedir. 18.yy. aydınlanma düşüncesinin cemaatten beklentilerini, aydınlanma hareketinin toplumsal sonuçlarını, sosyolojik bir perspektiften ele almaya çalıştık. Aydınlanmanın toplumu nasıl etkilediği, hangi toplumsal sonuçları doğurduğu, daha özel olarak cemaat tipi sosyal gruplara yansımalarının ne şekilde olduğunu tartışmaya çalıştık. Araştırmanın

sonucunda; aydınlanma hareketinin, batıda cemaat tipi sosyal yapılanmaları ortadan kaldırmayı hedeflemesine rağmen bunları tamamen ortadan kaldıramadığı ancak cemaatin (sosyal grupların) çok ciddi değişim ve dönüşüm geçirmesine sebep olduğu görülmüştür.

1. Aydınlanma: Kavram ve Felsefi Temeller

Aydınlanma, 17. ve 18. yüzyılda Batı Avrupa’da gerçekleşen önemli bir entelektüel harekettir. Aydınlanmanın etkileri oldukça yaygındı ve birçok farklı alanda kendisini gösterdi. Bu dönem, bilim, felsefe, siyaset, edebiyat, din ve sanat alanlarında büyük dönüşüme neden oldu. Genel olarak aydınlanma, materyalist bir bakış açısı, rasyonellik ve bilimsel bilgi ile ilişkilendirilir (Marshall, 1999, ss. 48-49). Aydınlanma dönemi ile doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel düşünce, insanlar ve toplumsal kurumlar üzerinde de etkili hale geldi (Arslan, 1992, s. 26). Sonuç olarak, aydınlanma döneminin etkileri sadece birkaç alanda değil, pek çok farklı alanda kendisini gösterdi. Akıl, bilimsel düşünce, insan hakları ve özgürlük gibi kavramlar bu dönemin temel özellikleriydi ve modern dünyanın oluşumunda büyük rol oynadı.

Batı fikir tarihinde aydınlanma, Yeni Çağ’ın en önemli entelektüel hareketlerinden biridir. Ancak, bu hareketin kökleri Orta Çağ’a, hatta daha eskiye, Antik Yunan’a dayanır (Kılıoğlu, 2011, s. 181). Aydınlanmanın kökeni genellikle Newton ve John Locke’un önemli çalışmalarına dayanır. Ancak, bazıları 17. yüzyılda Bacon, Hobbes ve Descartes gibi düşünürlerin çalışmalarıyla başladığını ileri sürerler. Aydınlanmanın zirvesi, kiliseye karşıt ansiklopedistlerin etkin olduğu 18. yüzyıl Fransa’sıdır. David Hume, Adam Smith ve Immanuel Kant gibi filozoflar da bu döneme önemli katkılarda bulunmuşlardır (Marshall, 1999, ss. 48-49).

Aydınlanma düşünürleri, geleneksel kurumları ve değerleri çoğunlukla irrasyonel ve insan potansiyelini kısıtlayıcı olarak görüyordu. Eleştiri onların temel silahlarıydı. Batıl inançlar, bağnazlık ve hoşgörüsüzlük gibi olgularla mücadele ettiler, düşünce özgürlüğü için savaştılar ve feodal sınıfın imtiyazlarına karşı çıktılar. Nihayetinde, ahlaki değerleri seküler bir çerçeveye taşımaya çalıştılar. Bilime ve akla olan

derin güvenleri, onları hem çok bilgili hem de eleştirel, şüpheli ve seküler kıldı. Bu güven, onlara insancıl, iyimser ve kendinden emin bir perspektif kazandırdı (Zeitlin, 1987, ss. 1-7).

Aydınlanma düşünürlerine göre, akıl ya da deneyim tek başına gerçekliğin kavranmasını sağlamaz; bunun yerine, bilimsel yöntem aracılığıyla birleştirildiklerinde gerçek anlamda bilgiye ulaşılabilir. Aydınlanma filozofları sadece doğal dünya ile değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihi konularla da ilgilenirler. Bu, sadece mevcut durumu anlamak için değil, aynı zamanda olabilecek olanı da keşfetmek için de önemlidir. Mevcut sosyal ve doğal düzenleri eleştirel bir yaklaşımla incelerler, bu da sonraki sosyolojik teorilere temel oluşturmuştur (Zeitlin, 1987, ss. 1-7). Comte, Aydınlanma dönemi düşünürlerinin toplumsal yapıları yeterince anlayamadıklarını, bu yüzden de birbiriyle bağlantılı olan toplumsal sistemleri tam olarak kavrayamadıklarını iddia eder. Comte'un fikirleri "toplumsal bütün" kavramını ve "sosyoloji" disiplinini şekillendirmiştir (Marshall, 1999, s. 106).

Aydınlanma, 18. yüzyıldan itibaren Batı'da ortaya çıkan kültürel akım olarak da değerlendirilmektedir. Gerçek anlamda aydınlanmanın ötesine geçmek için, toplumun manevi değerlerinin tamamını incelemek gerekmektedir. Bu, araçsal akıl ve bireyciliği aşan hümanist bir vizyon oluşturabilir (Weing, 2007, s. 27). Bir başka açıdan aydınlanma, bir tür hümanizmdir ve hümanist düşüncenin gelişimine büyük katkı sunmuştur (Arslan, 1992, s. 31).

Liberalizm, köklerini aydınlanmadan alan ve genellikle batı demokrasilerinin ana ideolojisi olarak kabul edilen bir doktrindir. Ancak, liberalizmin birçok farklı türü ve karmaşık formu olduğunu unutmamak önemlidir. Liberalizm her türlü otoriter veya totaliter rejimle -ister monarşik ister feodal, ister askeri, isterse dini veya topluluk temelli olsun- çatışır. Bu duruşu, bireylerin ve grupların otoriter baskılara karşı kendilerini savunabilmelerine olanak sağlar. Pratikte bu, bir yandan bireylerin kamusal alanda ve özel mülkiyet hakkında belirli haklara sahip olmaları, diğer yandan da din, ifade özgürlüğü ve toplantı özgürlüğü gibi konularda serbest olmaları anlamına gelir (Marshall, 1999, s. 456).

Aydınlanma, toplumda herhangi bir sosyal grubun veya sınıfın özel ayrıcalıklarının reddedilmesi gerektiğini vurgulayan bir dönemdir. Bu dönemde kilise ve ruhban sınıfının toplum üzerindeki etkisi azaltılmış ve egemenliğin asıl olarak halkın elinde olduğu kabul edilmiştir (Arslan, 1992, s. 30). Bilhassa Fransız aydınlanma düşünürleri, kilise ve ruhban sınıfına karşı net bir tavır almışlardır. Bazıları, dinin kendisine de eleştirel bir yaklaşım benimsemiştir (Arslan, 1992, s. 26). Aydınlanma sayesinde ahlaki değerler artık dini doktrinlerin etkisinden bağımsız hale gelmiştir. Bu, ahlakın dini otoriteden bağımsız bir yapı kazandığını göstermektedir (Arslan, 1992, s. 28). Benzer şekilde, siyaset ve siyasi yapılar da kilise ve ideolojik etkilerden uzaklaşmış ve daha bağımsız hale gelmiştir (Arslan, 1992, s. 29).

Rasyonel bir bakış açısıyla hareket eden aydınlanma hareketi ve modernite, neredeyse tüm toplumsal unsurları yeniden yapılandırmayı hedeflerken, birey ve toplum arasında net ayrımlar oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım toplumsal yapıda dönüşüme ve değişime yol açmaktadır. Sonuç olarak, toplum içinde bireyler arasındaki sosyal ilişkiler yeni bir canlılık kazanmakta ve bu gelişme toplumun genel yapısına da yansımaktadır (Toprak, 2019, s. 30).

Batının aydınlanma hareketi, Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’ni de şekillendirmiştir. Türkiye’nin aydınlanma sürecinin anlaşılabilmesi için, ilk olarak devlet-toplum ilişkisi çerçevesinde bu bağlantıya odaklanmak gerekmektedir. Osmanlı’nın çöküşüyle yerini alan Türk ulus-devleti, cumhuriyetin kurulması ve halk egemenliği temelli bir devlet yapısının inşası, vatandaşların anayasal eşitlik ile sosyal alandaki dönüşümü, okur-yazar oranının yükseltilmesi ve kırsal nüfusun modernleştirilmesi, aydınlanma ideallerinin Türkiye’de nasıl etkin olduğunun göstergeleridir. Bu tarihsel dönüşümü sağlayan koşullar ve sosyo-politik hedefler, Türkiye’nin modernlik ve gelenek arasındaki mevcut çatışmalarını anlamak için de oldukça önemlidir (Gümüşlü, 2017, ss. 127-128).

Bu dönemdeki fikirler, yalnızca batıyı etkilemekle kalmamış, birçok toplumu ve hükümet biçimini de etkilemiştir. Türkiye gibi ülkelerde aydınlanma döneminin fikirlerinin modern devlet yapısının

oluşturulmasına ve laiklik anlayışının benimsenmesine katkı sağladığına şahitlik etmektedir. Ancak aydınlanmanın getirdiği bu yeni perspektif, toplumun bir kesimi tarafından tam anlamıyla kabul görmemiştir. Bu konu üzerinde yürütülen tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

2. Cemaat ve Cemiyet Kavramının Sosyolojik Temelleri

Sosyolojide yapılan toplum sınıflandırmalarında, ilişki tarzının ve sosyal dayanışmanın niteliği önemli bir yere sahiptir. Bu sınıflandırmaların en bilinenleri Durkheim, Tönnies ve Cooley' in toplum tasnifidir. Durkheim'in mekanik dayanışmaya dayalı toplum tipi Tönnies'in Cemaat tipi toplum türüne, Cooley'in birincil ilişkilere dayalı birincil gruplara; yine Durkheim'in organik dayanışmaya dayalı toplum tipi Tönnies'in cemiyet tipi toplum türüne, Cooley'in ikincil ilişkilere dayalı ikincil gruplara karşılık gelmektedir (Tatar, 1999). Ayrıca yapılan toplum tasniflerinden en kapsamlısı "geleneksel toplum" ile "modern toplum" ayrımıdır. Geleneksel toplum yukarıda birinci sırada saydığımız toplum türlerinin, modern toplum ise ikinci sırada saydığımız toplum türlerinin özelliklerini barındırmaktadır.

Cemaat üzerinden yürütülen kimlik ve farklılık politikaları, cemaat kavramının mahiyetini açıklamayı gerektirmektedir. Kavramın geçmişten günümüze devam eden ve değişen özelliklerini incelemek meselesinin anlaşılmasını kolaylaştırır (Tatar, 2017, s. 293). Cemaat olgusu, kimlik ve farklılık politikaları açısından önemlidir. Cemaat, belirli bir yerde yoğun bir dayanışma ve birlik ruhuyla yaşayan bir insan grubu olarak tanımlanmaktadır (MacIver & Page, 1994, s. 22). Tönnies'e göre, cemaat ilişkileri daha ziyade dostluk ve kardeşlikle, cemiyet ilişkileri ise karşılıklı menfaat ve sözleşmelerle şekillenir (Tönnies, 2000, ss. 208-209). Cemaat-cemiyet ayrımını Gemeinschaft-Gesellschaft şeklinde yapan ilk düşünür Ferdinand Tönnies'dir.

Tönnies, cemiyet hayatının karmaşık yapısından dolayı mekanik dayanışmanın ön plana çıktığını belirtir. Cemaat hayatı, örf ve adetler, kırsal yaşam ve yoğun bir "biz" bilinciyle şekillenirken, cemiyet

hayatı bireysellik, şehirleşme ve yazılı hukuk gibi unsurlarla karakterizedir (Erkal vd., 1997, ss. 69-70). Sosyoloji literatüründe kullanılan cemaat kavramının belirsiz olması, onun komşuluktan ulusa kadar çok geniş alandaki sosyal gruplar için söz konusu olmasından kaynaklanır. Cemaat dayanışmacı olabileceği gibi rekabetçi veya ötekini dışlayıcı özelliğe de sahip olabilmektedir (Bozkurt, 2006).

Cemaat ve cemiyet ayrımı, idealize edilmiş geleneksel ve modern toplum kavramlarıyla benzerlik gösterir. Ancak gerçekte, toplumlar bu ideal tiplerin karışımını yansıtır. Durkheim ve Weber'in çalışmaları, bu konseptlerin entelektüel temellerini oluşturur. Tönnies'e göre, cemaat ve cemiyet arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Cemaat, bireyselliği aşan ve ortak inançlar etrafında toplanan bir grup insanı ifade eder. Bu tür bir topluluk, aile gibi, birincil ve kişisel ilişkilere dayalıdır. Öte yandan, cemiyet bireyselliğin ve hukuki ilişkilerin daha çok ön plana çıktığı bir yapıdır. Tönnies, toplumun cemaatten cemiyete doğru evrildiğini ve modernliğin özünün bu ikincil ilişkilere dayalı olduğunu belirtir. Cemiyet ile cemaat arasındaki farklılıklar, her ikisinin de tutarlık ve dayanışma derecelerine bağlıdır. Cemiyette bireyler birbirinden bağımsızdır ve aralarında gerilim vardır. Öte yandan, cemaatların yapısı, birbirine yakın ve dayanışma içinde olan bireyleri kapsar (Marshall, 1999, s. 263).

Yine Tönnies'e göre cemaat, bireyselliği aşmış olan insanların ortak inanç ve değerler etrafında birleşmiş olduğu, cemiyet ise bireyselliğin ön planda olduğu ama ortak çıkarlar bilincinin bir arada tuttuğu daha geniş toplumsal grubu ifade etmektedir. Cemaat, aile örneğinde olduğu gibi, birincil ilişki ve bağlara dayanan grupları, cemiyet ise hukuki/ikincil ilişkilere dayanan bir ortak varoluşu yansıtmaktadır. Yine birincisinde grup içi dayanışma, ikincisinde ise farklılaşma baskındır. Kendisi her ne kadar, eski cemaatçi yapıların kayboluşuna hayıflansa da Tönnies, toplumsal gelişmenin cemaatten cemiyete doğru kaydığını, dolayısıyla modernliği karakterize edenin "cemiyet" olduğunu ima etmektedir. Tönnies ilkel topluluklarla (gemeinschaft) modern sanayi toplumları (gesellschaft) arasındaki karşıtlık üzerinde sıkça durdu. Ona göre,

cemaati (gemeinschaft) karakterize eden, yakın kişisel bağlar veya akrabalık ilişkilerinin hakimiyeti idi. Buna karşılık cemiyet (gesellschaft), daha gayri-şahsi veya iş-tipi ilişkilere dayanır. Onun cemaat ile cemiyet arasındaki ayrımı her iki örnekte hayatı düzenleyen tutarlık ve dayanışma derecesinin farklılığına dayanmaktadır. Gesellschaft'ta bireyler birbirinden kopuk vaziyettedirler ve başka herkese karşı bir gerilim durumu vardır. İnsanların sahip oldukları sadece kendilerine aittir ve bunlardan başka herkesi dışlayarak yararlanırlar, ortak değer diye bir şey mevcut değildir (Tönnies, 1944).

Cemaat, üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları genellikle ortak bir kimlik duygusuna dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür. Cemaat, Talcott Parsons'dan aktarırsak, hayatla ve çıkarlarla ilgili olan ve pek belirlenmemiş bir alandaki kapsamlı bir dayanışma ilişkisini anlatmak üzere sık sık kullanılan bir kavramdır. Robert Nisbet'e göre cemaat kavramı, sosyoloji disiplininin temelini oluşturan fikirlerin en temel olanı ve kapsamlısıydı ve bunun asıl nedeni, cemaatin yok olmasından duyulan kaygıların on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin temel ilgi alanlarından biri olmasıydı. On dokuzuncu yüzyılda, cemaatin daha önce sıralanan özelliklerinin, kıra dayalı bir toplumdan kente ve endüstriye dayalı bir topluma geçiş döneminde kaybolmaya yüz tutmasından korkuluyordu. Cemaat duygusunun kaybedilmesi, cemaat kuramının kurucusu sayılan Ferdinand Tönnies'in çalışmalarının da merkezinde yer almaktaydı (Aydoğan, 2000).

Tönnies' in gemeinschaft (cemaat) ile gesellschaft (toplum) arasında yaptığı ayrım, küçük çaplı ve büyük çaplı toplumların özelliklerini yansıttığı iddia edilen farklı ilişki tiplerini vurgulamaktadır. Nüfusun büyük ölçüde hareketsiz olduğu cemaatte, statü atfedilen bir konumdur ve aile ile kilise, açıkça tanımlanmış bir dizi inancın korunmasında, duygusal ve iş birliğine yönelik davranışların gelişmesinde önemli roller oynarlar. Ne var ki, iş bölümü daha karmaşık bir hal aldıkça bu bağlar çözülüp, yerini sözleşmeye dayalı ve gayri şahsi ilişkilere bırakmakta, böylece büyük çaplı örgütlenmeler ve şehirler gesellschaftlich (toplumcu) toplumsal formları yansıtmaktadırlar. Tönnies cemaatin kaybolmasını,

modern kent toplumunda rekabetin ve bireyciliğin giderek egemen duruma gelmesini büyük bir üzüntüyle karşılamıştır (Marshall, 1999, s. 763).

Cemaat üyelerinin nispeten tek tip meslek ile iştigal etmelerine ve ancak sosyal iş bölümünden söz etmek mümkün olmasına karşın, cemiyette her şeyden önce meslekî farklılaşma söz konusudur. Yine sosyal farklılaşma süreci, cemiyet tipi organizasyona geçiş ile ortaya çıkmakta ve modernleşme sürecine bağlı olarak hızlanmaktadır. Ayrıca, iş bölümü sosyal iş bölümü olmaktan ziyade ekonomik ve giderek teknik nitelikleri ağır basan bir görünüm kazanmaktadır (Gezgin, 1988, s. 191).

Ferdinand Tönnies'in ünlü çalışması "gemeinschaft und gesellschaft" (cemaat ve cemiyet), cemaat tipi toplulukların özelliklerini detaylı bir şekilde izah etmektedir. Egemenlik, bilhassa topluluğun ilk aşamalarında bölücü bir etkiye sahip olabilir. Yöneticiler ve yönettikleri arasında aynı kaderi paylaşma durumu genellikle olmaz. Dolayısıyla, cemaat yapısı egemenlik unsuru taşımayan bir toplumsal formdur. Bu tür topluluklar sadece tarih öncesine değil, günümüze de özgüdür ve belirli özellikler gösterir. Bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür (Taplamacıoğlu, 1963, ss. 15-16):

a) Bu topluluklar genellikle küçük ölçeklidir. Üye sayısı azdır ve çoğunluğunun dış dünya ile irtibatı sınırlıdır veya hiçbir iletişimi yoktur. Dolayısıyla, en belirgin özellikleri, dar ve sınırlı bir topluluğa sahip olmalarıdır.

b) Bu tür topluluklarda, üyeler arasında dayanışma, birlik ve beraberlik hissi bulunsa da çatışma, düşmanlık ve kin de gözlemlenebilir. Ancak, üyeleri bir arada tutan temel bağlar genellikle ortak kader, kültür ve geleneklerdir. Bu yüzden, bir üyeye karşı bir tehdit olduğunda, bu tehdidin tüm cemaat üyelerine de yansıdığı görülür.

c) Cemaat üyeleri arasında, ortak kader, kültür ve geleneklerle oluşan bir bütünlük vardır. Ancak, bu bütünlük cemaatte farklı yetenek ve becerilere sahip insanların olmadığı anlamına gelmez. Tehlikeli bir durumda, deneyimli kişilerin görüşleri alınır ve yetenekli olanlar belirli görevlere atanır. Ancak, cemaat yapısında egemenlik anlayışı yoktur.

Grup içinde aktif olan bireyler, cemaatin tamamını temsil ederler, fakat cemaat üzerinde bir egemenlik kurmazlar.

Özetle Ferdinand Tönnies, toplumsal yapının iki farklı formu arasında ayırım yapmıştır: Gemeinschaft (cemaat) ve gesellschaft (toplum). Bu teoriye göre, cemaatler genellikle daha küçük, daha geleneksel ve daha dayanışmacı topluluklar olup, atfedilmiş statüler ve sıkı aile bağları ile karakterizedirler. Tönnies, bu tür toplulukların sanayileşmekte olan büyük şehirlerin karşısına dikildiğini iddia etmektedir. Bu konuda çalışmalar yapan diğer yazarlar da cemaat yapısının, çatışmadan ziyade uyumu ve geleneksel değerleri vurguladığını belirtmişlerdir. Ancak, cemaatin ve toplumun belirli karakteristiklerini genelleştirme riskini taşıdıklarından bu teoriler de eleştirilere açıktır. Bu ayırım, toplumsal birliğin farklı biçimlerini anlamak için yararlı bir araç olabilir fakat her iki tür toplulukta da çeşitli tonlar ve karmaşıklıklar vardır.

Tönnies'in yaklaşımının zayıflıklarından biri, geleneksel cemaat yapılarının tamamen yok olacağını, tarihin zorunlu seyrinin bu yönde olduğunu iddia etmesidir. Onun bütün temennilerine rağmen modern toplum, birçok cemaatçi özelliği muhafaza etmiştir. Zira modern hayatın, Tönnies'in tanımladığı "gemeinschaft" (cemaat) özelliklerinden tamamen yoksun olmadığı, geleneksel kurumların bir kısmının halen etkinliğini sürdürdüğü, yeni sosyal grupların ortaya çıktığı görülmektedir.

3. Aydınlanmanın Geleneği Yıkma Girişimi

Aydınlanma çağı, evrensel ilkelerle bütün insanlığı hedef almıştır. Rasyonelleşme, bilimsellik, ilerlemecilik, laiklik, hukuk devleti ve kapitalizm gibi temel ilkeler, toplumsal yapı üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Topses, 2010, ss. 2-4). Bilhassa Fransız Devrimi, aydınlanmanın fikir babaları olan Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin etkisi altında şekillenmiştir (Atabay, 2015, s. 13). Fransız Aydınlanması, aydınlanma döneminin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini gözler önüne serer (Ewald, 2010, s. 181). Fransız Aydınlanmasının önemi buradan gelmektedir. Fransız devrimi ve sanayi devrimi ile

başlayan modernleşme düşüncesi aydınlanmanın devamı niteliğindedir. Modernleşmenin söylemleri ve iddiaları ile aydınlanma düşüncesi birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Fransız Devrimi, o dönemde var olan katı sosyal hiyerarşiye karşı bir başkaldırıdır. Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptığı aydınlanma, devrimin ideolojik temellerini atmıştır. Özgürlük, eşitlik, hukuk devleti ve ulusçuluk gibi kavramlar bu ideolojiden beslenmiştir (Taplamacıoğlu, 1963, s. 26). Batıda başlayan bu modernleşme dalgası, diğer kültürlerle de yayılmıştır.

Türkiye’de modernleşme kavramı genellikle “çağdaşlaşma” veya “muasırlaşma” olarak ifade edilir. Bu sürecin belirgin göstergeleri arasında demokrasi, din ve vicdan özgürlüğü, ekonomik katılım gibi unsurlar bulunur (Erkal vd., 1997, s. 75). “Geleneksel toplum” terimi, çoğu zaman endüstriyel ve kapitalist “modern toplum” ile karşılaştırılır. Bu terim, farklı tarihi ve kültürel toplumları genellikle olumsuz bir şekilde niteler (Marshall, 1999, s. 259).

Geleneksel toplumlar genellikle dini ve kültürel değerlere dayalıdır, modern toplumlar ise bu değerleri radikal bir şekilde dönüştürmüşlerdir. Weber’in ifadesiyle, modern toplumda “dünyanın büyümesi” artık bozulmuştur (Yelken, 1999, s. 131). Böylece, tarım toplumu genellikle geleneksel cemaatleri, sanayi toplumu ise modern ulus devletlerini temsil eder.

Modernleşme, bilhassa aydınlanma felsefesini tam anlamıyla benimsememiş toplumlar için aydınlanma ilkelerini hayata geçirmenin ikinci bir yolu olarak kabul edilir (Topses, 2010, s. 155). Tönnies’in tezine göre, endüstriyel toplumların yükselişi ile birlikte eski cemaat ilişkileri yerini daha karmaşık sosyal yapı olan cemiyete bırakmıştır. Ancak ilginç bir şekilde, post-endüstriyel dönemde cemaat kavramı tekrar önem kazanmıştır (Bozkurt, 2011, ss. 159-160). Sanayileşme ve modernleşme süreci içerisinde toplumsal dayanışma da bir dönüşüm yaşanmış, fakat tamamen cemaat olgusundan arınmış bir toplum yapısı hiçbir zaman oluşmamıştır (Tatar, 2017, s. 289). Sekülerleşme ve rasyonelleşme endüstri toplumunun önemli göstergelerindedir. Endüstri toplumunun gelişi ile birlikte kentleşme ve yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış, cemaat hayatı

gerilemiştir (Bozkurt, 2006, s. 139). Bununla birlikte endüstriyel toplum, kentleşme ve yeni sosyal sınıfların ortaya çıkması ile karakterize edilir ve bu süreç ahlaki ve manevi değerleri de olumsuz etkilemektedir (Erkal vd., 1997, s. 50).

Modernleşme, bilhassa yerel ve akrabalık bağlarını zayıflatarak, din ve geleneği sorgulanabilir kılmaktadır. Giddens, bu değişimleri toplumsal ilişkilerin yerel bağlamlardan koparıldığı ve yeniden yapılandırıldığı “yerinden çıkarma mekanizmalarına” bağlar (Marshall, 1999, s. 289).

Bilim ve bilgi, modernleşme sürecinde giderek daha önemli hale gelmiştir. Bilim, toplumsal hayatın çeşitli alanlarında yenilikleri beraberinde getirmiş ve bilim insanları toplumda yüksek statü kazanmıştır. Rönesans, aydınlanma ve modernlik gibi tarihi dönemler, bu evrimi desteklemiştir (Dever, 2012, s. 202).

Aydınlanmanın temel iddialarından biri her alanda rasyonelleşmeyi sağlamaktır. Aydınlanmayla birlikte batıda rasyonel akıl ön plana çıkmış modern toplumların rasyonel olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Weber, batının rasyonel olduğunu, doğunun ise henüz bu aşamaya gelmediğini savunmaktadır. Kant’a göre aydınlanma, insanın ergin olma haline gelmesidir. Ona göre ergin olma insanın kendi aklını başkasına kiraya vermekten kurtulması ve başkasının yardımı olmadan aklını kullanma cesaretini göstermesidir. Dolayısıyla üyesi olduğu toplulukta hangi rol ve statüde olursa olsun kendi düşünme yetisine dayanarak her hal ve durumda aklını kullanır.

Rasyonelleşme kavramı, bazen dini ya da inanç sistemlerini reddetmeyi, bazen de tüm bilginin sistematik bir biçimde ifade edilebileceğini öne sürer. Bu konuda farklı yaklaşımlar olsa da akılcılık yaklaşımı, Weber, Parsons ve Althusser gibi farklı teorisyenler tarafından desteklenmiştir. Postmodernist düşünürler ise akılcılığı aydınlanmanın başarısız bir ürünü olarak eleştirirler. Ancak Habermas, bu tür eleştirilerin kendisinin de akılcı bir temele dayandığını ve bu yüzden kendi içinde çelişkili olduğunu belirtir (Marshall, 1999, s. 12).

Cemaat, daha çok kırsal veya geleneksel toplulukları temsil ederken, cemiyet modern ve şehirleşmiş toplulukları simgeliyor. Esasen bu iki

kavram arasında, birçok çeşitli özellik bağlamında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Modernleşme ve şehirleşmeyle birlikte, cemiyetin öneminin arttığı ve bireylerin daha özgür fakat daha yalıtılmış hale geldiği görülmektedir. Ancak bu görüş, cemiyetin de içerisinde farklı cemaat yapılanmalarını barındırdığını göz ardı edebilmektedir (Tatar, 2017, s. 291).

Sosyolojik analizi gelenekselden moderne, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya, cemaatten cemiyete giden bir evrimci çerçeveye oturtmak artık mümkün değildir (Touraine, 1999, s. 50). Ancak hiçbir cemiyet hareketsiz (statik) değildir. Her cemiyet az veya çok bir dinamizm ve değişme içerisindedir. Değişmenin derecesi zamana bağlı olarak cemiyetten cemiyete farklılık gösterebilir. Fakat tamamen durgun cemiyet hemen hemen hiçbir yerde göze çarpmaz. Buna rağmen sosyologlar cemiyetleri statik olarak düşünmeyi ve cemiyetin yapısını tanımayı adet haline getirmişlerdir (Baloğlu, 1986, ss. 257-258).

Cemiyet esas alınırken açıklamaların ve analizlerin merkezine “cemiyet içinde birey” konulmuştur. “Biz” duygusunun hâkim olduğu cemaat hayatından “ben” duygusunun öne çıktığı cemiyet hayatına geçiş, modernleşmenin zorunlu istikameti olarak görülmüştür. Ancak beklentilerin tersine, yekpare bir cemiyet hayatı içinde tasavvur edilmiş atomize bireylerin varlığı cemaat yapılanmalarını ortadan kaldırmamış, cemiyet içinde bir kısmı eskinin devamı bir kısmı da yeni olan cemaatler var olmuştur (Tatar, 2017, s. 292).

Sosyolojik açıdan bakıldığında, toplumun statik veya hareketsiz olduğu fikri reddedilmektedir. Her toplumun kendi iç dinamikleri ve değişim süreçleri vardır. Ancak bu değişim, yer ve zaman bağlamında farklılık gösterebilmektedir. Klâsik sosyolojide, toplum genellikle ulusal bir devlet ve onun ekonomik aktiviteleri olarak ele alınmaktadır. Bu da bazen toplumun daha karmaşık ve çeşitli yönlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, toplum ve birey arasındaki ilişkinin basit bir cemaat-cemiyet ayrımıyla anlaşılamayacağı, toplumların karmaşık ve dinamik yapıları olduğu ve sosyolojinin bu karmaşıklığı anlamak için daha kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğu görülmektedir (Touraine, 1999, s. 35-36). Öte yandan, “proaktif” topluluk eylemleri,

daha önceden var olmayan fırsatlar ve haklar üzerindeki mücadeleleri kapsar. Burada hedef, direnmekten ziyade yönetmektir ve bu tür eylemlerde, cemaati oluşturan gruplar yerine, belirli amaçlar için kurulmuş organizasyonlar ön plana çıkmaktadır (Cohen, 1999, s. 122).

Bireylerin sosyal etkileşimlerden nasıl etkilendiği ve bu etkileşimlere nasıl tepki verdiği, sosyolojinin anahtar konularından biridir. Örneğin, klasik sosyologlardan Durkheim, topluluk yapısının intihar oranları üzerindeki etkisini, Weber ise dini toplulukların (örneğin Protestanlar) ekonomik davranışlar üzerindeki rolünü incelemiştir. 1980'lerin yarısından sonra, yeni teoriler inşa edilmiş ve yeni istatistiksel yöntemler uygulanmıştır. Bu da bu alanda mevcut olan çalışmaları aşan bir gelişmeyi temsil eder (Marshall, 1999, s. 124). Dinin diğer toplumsal kurumlarla sıkı bir bağının olduğu açıktır (Freyer, 2013, s. 98). Dinin etkisi toplumsal yapının her alanında hissedilir ve bu konuda çoğu düşünür aynı görüşe sahiptir (Tatar, 2012, s. 149). Ayrıca, dinin toplumsal yapıyı etkilemesinin yanı sıra, felsefi akımlar ve diğer sosyal faktörler tarafından da etkilendiği kabul edilir.

Nisbet'e göre şehir yaşamı, toplumsal bağları zayıflatmış ve insanları yabancılaştırmıştır. Bu da topluluk ve aidiyet duygusunun kaybına yol açmıştır. Kentleşmenin toplulukları nasıl etkilediği, Auguste Comte, Frederic Le Play ve Emile Durkheim gibi sosyologların da çalışmalarında ele aldığı bir konudur. Kentsel ve kırsal alanın sosyolojisinin gelişimini etkileyen bir diğer faktör, kent yaşamının toplumcu, araçsal ve birleştirici sosyal ilişkilerin merkezi olduğunu savunan Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel'in çalışmalarıdır (Marshall, 1999, s. 399).

Topluluk duygusu, Batı Avrupa'da ikincil sosyal yapıların yerini almış olan bir özelliktir. Bireyler, örgütsel ayrıcalıkların arkasına sığınmak yerine, topluluk içinde doğrudan ve kişisel bağlarla destek bulurlar. Din, bu topluluk yapısının bir başka önemli unsuru olarak ortaya çıkar ve ikincil sosyal yapıların sağladığı yasal korumayı üstlenir. Din, bir tür güvence kalkanı olarak işlev görür ve toplumun eylemleri için meşru çerçeveleri tanımlar. Dinin hem genel olarak toplum için bir yol gösterici, hem de bilgi kaynağı olarak rolü, batı toplumlarına göre daha

gelişmiştir. Batıda, burjuvazinin dinsiz ideolojileri ve bu ideolojilerin korumaya aldığı çıkarlar, genellikle dini inançlarla çelişir. Aydınlanma döneminin düşünceleri, bu tür çatışmanın tipik bir örneğidir. Ancak Müslüman toplumlarda, bu tür alternatif ideolojiler nadiren mevcuttur. Devletin savunulması konusundaki ideoloji, bu bağlamda kısmen bağımsız bir ideolojik yapı olarak işlev görür (Mardin, 2007, ss.11-12).

Tönnies, geleneksel cemaat yapılarının kaybolacağını savunurken, modern toplumun aslında birçok cemaatçi özelliği barındırdığına dair eleştirilere de maruz kalmıştır. Zira modern hayatın, Tönnies'in tanımladığı "gemeinschaft" (cemaat) özelliklerinden tamamen yoksun olmadığı görülmektedir. Buna karşılık aydınlanma ile birlikte bilhassa çalışma hayatında ciddi bir dönüşüm başlamış, cemaatlerdeki tek tip meslekler kaybolmaya yüz tutmuş, toplumsal iş bölümünden mesleki uzmanlaşmaya ve sosyal farklılaşmaya doğru giden karmaşık bir süreç yaşanmıştır. Bir başka açıdan bu durum toplumun hemen her alanda homojenlikten heterojenliğe dönüş süreci olarak ifade edilebilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sanayileşme ve modernleşme, toplumsal yapıyı kökten değiştiren iki önemli evre olmuştur. Bu dönemler, toplumları daha karmaşık hale getirmiş ve bireyin özerkliğine daha fazla vurgu yapmıştır. Yani, toplumlar artık sadece bir köy, bir aile ya da bir cemaatin uzantısı olarak değil, aynı zamanda bireysel hak ve özgürlüklerin de önemsendiği yerler haline gelmişlerdir.

Endüstrileşme süreci, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi, dolayısıyla şehirleşme sürecini hızlandırmıştır. Büyüyen ve gelişen şehirlerde toplumsal mobilité artmış ve yeni sosyal katmanlar, meslek grupları oluşmuştur. Bu değişimle birlikte, geleneksel cemaat yapıları, yani köyler, mahalleler veya esnaf birlikleri gibi topluluklar, gözle görülür bir şekilde azalmıştır. Bunun yerine daha çok bireye odaklanan topluluklar ve organizasyonlar meydana gelmiştir. Fakat bu süreç, cemaat unsurlarının tamamen ortadan kalktığı veya manevi ve ahlaki

değerlerin yitirildiği anlamına gelmez. Esasında modern toplumlar içerisinde meslek örgütleri, spor kulüpleri, çevrimiçi topluluklar gibi birçok yeni cemaat oluşmuştur.

Cemaat tarzı sosyal topluluklar, modern hayatın getirdiği anonimlik ve yabancılaşmayı bir nebze olsun hafifleten yapılar olarak işlev görmektedir. Ayrıca, belirli durumlar ve krizler (örneğin doğal afetler, savaşlar, pandemiler) toplumların manevi ve ahlaki değerlere, bir arada yaşama kurallarına ne kadar ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. Bu tür zor zamanlar, cemaat türü yapıların ve birlikte hareket etmenin, dayanışmanın önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Yani, modernleşme ve sanayileşme toplumları birey odaklı bir yapıya taşısada da bu durum hiçbir zaman tam anlamıyla toplumdan izole bir birey inşa etmemiş, cemaat unsurları ve manevi değerler değişen koşullar altında varlıklarını sürdürebilmiştir.

Modern toplumların oluşumu, topluluk yaşantısının merkezietini bireyden alıp, daha karmaşık ve çeşitlendirilmiş bir yapıya dönüştürmüştür. Ancak bu, cemaat türü yapıların, yani belirli bir yerel ya da etnik kimliği, dil, kültür veya inancı paylaşan insan gruplarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Çoğu sosyolog ve düşünür, modern toplumların aslında yüksek derecede cemaatçi unsurlar taşıdığı görüşündedir. Bunun nedenlerinden biri, modern şehir yaşamının, aslında kendi içinde birçok farklı cemaati barındırmasıdır. Örneğin, bir şehirde yaşayan insanlar çeşitli etnik, dini, mesleki ya da hobiler etrafında örgütlenmiş küçük topluluklar oluşturabilirler. Bu cemaatler, bireyler için bir aidiyet duygusu sağlar, onları toplumun daha geniş kesimleriyle buluşturur ve sosyal sermaye oluşturur.

Modernite ve aydınlanma dönemleri, toplumsal dönüşümde farklı roller oynamışlardır. Modernite, aydınlanmadan farklı olarak dönüşümü yavaş yavaş gerçekleştirmiş, aydınlanma hareketinde ise değişim devrim niteliğinde daha hızlı gerçekleşmiştir. Modernite, genellikle daha kademeli ve süreci uzun vadeli bir dönüşümü ifade eder. Bu süreç içinde, toplumlar yeni teknolojiler, ekonomik yapılar ve siyasi sistemler aracılığıyla evrim geçirirler. Ancak bu evrim, genellikle mevcut sosyal

ve kültürel yapıların bir uzantısı olarak gerçekleşir. Yani, modernite aslında mevcut cemaat yapılarına zarar vermeyebilir; hatta onları farklı formlarda yeniden üretebilir. Buna karşılık, aydınlanma, daha radikal ve hızlı değişikliklere yol açmıştır. Aydınlanma dönemi, bireyin aklını ve mantığını merkeze alır, dolayısıyla dini ve geleneksel yapıları sorgular, hatta zaman zaman yıkabilir. Bu, cemaat türü yapıları olumsuz etkileyebilir; çünkü aydınlanma, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü vurgular ve bu da geleneksel topluluk bağlarını zayıflatabilir.

Sonuç olarak, modern toplumlar karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu karmaşıklık içinde çeşitli cemaat yapıları da varlığını sürdürmektedir. Hem modernite hem de aydınlanma, toplumsal dönüşüme farklı açılardan yaklaşırken, her ikisi de cemaat yapılarını tamamen ortadan kaldıramamış ancak farklı şekillerde dönüştürmüştür.

Aydınlanma dönemi, 17. ve 18. yüzyıllarda Batı'da ortaya çıkan bir entelektüel ve kültürel harekettir. Bu dönem, rasyonalizm, empirizm ve bireycilik gibi fikirlerin öne çıktığı, din ve feodalizm gibi geleneksel otorite yapılarının sorgulandığı bir dönemi ifade eder. Bu yolla, aydınlanma toplumsal ve politik yapıları derinlemesine etkilemiş, dini ve feodal unsurların üzerindeki etkisini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Ancak aydınlanma, kendi içinde farklı yaklaşımlara, eleştirilere ve yorumlara açıktır. Aydınlanma dönemi fikirlerinin kapitalizm ve kolonyalizm gibi konulara nasıl bir zemin hazırladığı, eleştirel bir bakışla incelenebilir. Aydınlanma, rasyonalizm ve özgürlük gibi değerleri yüceltirken, bu değerlerin bir yandan da kapitalist ekonomi sistemine veya batının kolonyal genişlemesine nasıl bir zemin oluşturduğu sıkça tartışılır. Zira aydınlanmanın vurguladığı bireysel özgürlük ve özel mülkiyet anlayışı, kapitalist ekonomik sistemin gelişimine katkı sağlamıştır. Ayrıca, rasyonalizm ve bilimin öne çıkartılması, batılı devletlerin “uygarlık”, “demokrasi” götürme iddiası altında kolonyal faaliyetlerine bir meşruiyet zemini hazırlamıştır. Ayrıca, aydınlanmanın getirdiği evrensel değerler ve özgürlük anlayışı, sadece belirli bir coğrafyayı kapsayan bir yaklaşımdır. Aydınlanma fikri, batı merkezlidir ve bu yolla diğer kültürel ve etnik kimlikleri göz ardı etmekte veya onları “ikincil” olarak kabul etmektedir.

Aydınlanma, batıda toplumsal ve kültürel anlamda devrim yapmış ve cemaatçi toplum yapıları üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Aydınlanma, öncelikli olarak rasyonalizm, empirizm ve bireycilik gibi fikirleri ön plana çıkarmıştır. Bu fikirler, bireyin toplumda oynadığı role yeni bir bakış getirmiş ve geleneksel, topluluk merkezli yaşam biçimlerini sorgulamıştır. Aydınlanma dönemi ile birlikte, bireyin kendi kaderini çizme, özgür iradesiyle kararlar alabilme ve geleneksel dogmalar yerine mantığa ve akla dayalı düşünceler geliştirme hakkı daha fazla vurgulanmıştır.

Bu süreç, feodal veya dini, cemaatçi toplum yapılarını zayıflattığı gibi, bu yapıların yerine bireyin özgürlüğünü ve rasyonelliğini öne çıkaran yeni toplumsal kurumlar ve normlar oluşturmuştur. Ancak, bu dönüşüm tamamen yıkıcı veya reddedici bir nitelik taşımamıştır. Yani, cemaatçi toplum yapısının özelliklerini tamamen silmek yerine, onları dönüştürmüş ve şekillendirmiştir. Geleneksel dini kurumlar aydınlanma sonrasında, kimi zaman daha bireyci ve rasyonel bir temele oturtulmuşlardır. Ayrıca, dönemin entelektüelleri, cemaatçi değerlerin yerine bireyselliği koyarken, topluluk ve cemaat anlayışını tamamen reddetmemiş, bunun yerine toplumsal sözleşme gibi kavramlarla sosyal hayatı yeniden tanımlamışlardır. Öte yandan, aydınlanmanın bireycilik ve rasyonalizm gibi fikirlerinin, bazen toplumun marjinalleşmiş veya dışlanmış kesimleri için ne anlama geldiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dönemin fikirleri, genellikle beyaz, erkek ve varlıklı kesimleri temsil etmiştir. Bu durum, cemaatçi yapılar içinde yer alan kadınlar, etnik azınlıklar veya diğer dezavantajlı grupların aydınlanmanın imkanlarından eşit şekilde yararlanamadığını ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, aydınlanma dönemi batıda cemaatçi toplum yapılarını belirgin şekilde dönüştürmüş ve çoğu durumda zayıflatmıştır. Ancak, bu dönüşüm, mevcut cemaatçi yapıların tamamen yok olmasına yol açmamış, daha ziyade onları yeni sosyal ve kültürel dinamiklerle şekillendirmiştir. Ayrıca, aydınlanmanın etkileri ve fikirleri, toplumun farklı kesimleri arasında eşit bir şekilde dağılmamış, belli bir zümrenin imtiyazlarının muhafaza edilmesi amaçlanmıştır. Netice itibarıyla, modern

toplumlar karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu karmaşıklık içinde çeşitli cemaat yapıları da varlığını sürdürmektedir. Hem modernite hem de aydınlanma, toplumsal dönüşüme farklı açılardan yaklaşırken, her ikisi de cemaat yapılarını tamamen ortadan kaldıramamış ancak farklı şekillerde dönüştürmüştür.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (1992). Aydınlanma. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 23-33.
- Atabay, M. (2015). *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*. Nobel Yayınları.
- Aydoğan, A. (2000). *Şehir ve Cemiyet*. İz Yayınları. İstanbul.
- Baloğlu, B. (1986). Cemiyet Tipleri. *Sosyoloji Konferansları*, (21), 249-260.
- Bozkurt, V. (2006). *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm*. Ekin Yayınları.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Ekin Yayınları.
- Cohen, J. (1999). Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler. İçinde K. Çayır (Çev./Haz.), *Yeni Sosyal Hareketler* (ss. 109-131). Kaknüs Yayınları.
- Dever, A. (2012). Bilginin Efendileri: Epistemik Cemaat. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar (13), 201-217.
- Erkal, M. E. vd. (1997). *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları.
- Ewald, O. (2010). *Fransız Aydınlanma Felsefesi*. (G. Aytaç, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi*, (T. Kalpsüz, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Gezgin, M. F. (1988). Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies. *Sosyoloji Konferansları*, (22), 183-202.
- Gümüştü, B. (2017). Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti. *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 123-144.
- Kılıoğlu, İ. (2011). Aydınlanma Sorununa Giriş Denemesi. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(41), 167-188.

- MacIver, R. M. & Page, C. H. (1994). *Cemiyet 1*, (A. Kurtkan, Çev.). M.E.B. Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Din ve İdeoloji* (22. Baskı). İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Simmel, G. (2000). Metropol ve Zihinsel Yaşam. İçinde A. Aydoğan (Haz.), *Şehir ve Cemiyet* (ss. 167-184). İz Yayınları.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tatar, H. C. (1999). *Nuh'un Gemisindekiler-Şehirleşme ve Dinî Cemaatleşme*, Turan Yayıncılık.
- Tatar, H. C. (2012). Din ve Kapitalizm. *Sosyoloji Konferansları*, 1(45), 149-168.
- Tatar, T. (2017). Cemaat Olarak Çokkültürcülük ve Politikaları. *Sosyoloji Konferansları*, (55), 289-314.
- Tönnies, F. (1944). Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi. (Z. F. Fındıkoğlu, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 9(3-4), 712-748.
- Tönnies, F. (2000). Cemaat ve Cemiyet. İçinde A. Aydoğan (Haz.), *Şehir ve Cemiyet* (ss. 185-217). İz Yayınları.
- Topses, M. D. (2010). *Aydınlanma Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Toprak, M. (2019). Aydınlanma ile cemaat arasındaki paradoksal ilişki, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 31-41.
- Touraine, A. (1999). *Toplumdan Toplumsal Harekete Yeni Sosyal Hareketler*. (K. Çayır, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Weiming, T. (2007). Aydınlanma Zihniyetinin Ötesi: Antropozmik bir bakış açısı. (M. Akif Kayapınar, Çev.). *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 27-38.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü*. Vadi Yayınları.
- Zeitlin, M. I. (1987). *Ideology and the Development of Sociological Theory*. (M. Tekin, Çev.). Prentice-Hall.